

Seminarium och paneldebatt

i Stockholm den 2 maj 2011

*Modernare rättegång -
större krav på nämndemännen -
minskad rättssäkerhet?*

Sammanställning av seminarium den 2 maj 2011
anordnat av Stiftelsen Rättsstatens Vänner

Om nämnden i svensk rätt
Artikel av Thomas Wettergren

En Modernare Rättegång EMR
Artikel av Thomas Wettergren

Anförande av Maria Abrahamsson

Artiklar seminarium 110502

2011-05-31

”Modernare rättegång – större krav på nämndemännen – minskad rättssäkerhet?”

Sammanställning av seminarium den 2 maj 2011 anordnat av Stiftelsen Rättsstatens Vänner

Stiftelsen Rättsstatens Vänner arrangerade ett heldagsseminarium den 2 maj 2011 under rubriken ”Modernare rättegång – större krav på nämndemännen – minskad rättssäkerhet?”. Det tog sin utgångspunkt i den reform som fått beteckningen En Modernare Rättegång (EMR), som genomfördes under hösten 2008.

Seminarier genomfördes med ekonomiskt stöd av Torsten Söderbergs Stiftelse. Det hade formen av en paneldiskussion med inledande anföranden av paneldeltagarna med möjligheter för samtliga seminariedeltagare att genom frågor och kortare inlägg bidra till belysning av ämnet.

Paneldeltagare var:

Maria Abrahamsson, riksdagsledamot,

Fredrik von Arnold, lagman Uppsala tingsrätt,

Elin Blank, kammaråklagare,

Tomas Nilsson, advokat, ordförande i Sveriges Advokatsamfund och

Claes Sandgren, professor i civilrätt, Stockholms universitet

Seminarier leddes av Peter Nobel, jur. dr., f.d. DO, f.d. expert i FN:s kommitté mot rasdiskriminering

Seminarier inleddes med att ordföranden i Stiftelsen Rättsstatens Vänner hälsade välkommen och gav en kortfattad introduktion av ämnet. Han står för följande referat. Seminarieledaren Peter Nobel fyllde därefter på med en något fylligare bakgrund. De refererade båda till två promemorior rörande det ämne som skulle diskuteras författade av Thomas Wettergren, ledamot av stiftelsens Råd.

I följande referat sammanfattas paneldeltagarnas inledande anföranden i den ordning de framfördes sammanfogade med viktigare inslag i det de anförde senare under seminarier.

Fredrik von Arnold:

Rättegångsreformen En Modernare Rättegång har nu varit på plats i snart två och ett halvt år. Den syftade till att skapa en effektiv och ändamålsenlig ordning för handläggningen i domstolarna med tyngdpunkt på handläggningen i tingsrätt. Reformen har haft ett par huvudsakliga beståndsdelar, nämligen

- att parter och förhörspersoner kan delta genom videolänk för att hålla nere kostnaderna men också för att komma ifrån den rädsla inför förhör som inte är ovanlig, dock att huvudregeln är personlig närvaro;

- att alla förhör dokumenteras genom videoupptagning, varigenom nya förhör inte behöver tas upp i hovrätt och förhörspersonerna följaktligen inte behöver infinna sig i hovrätt om inte nya förhör undantagsvis behövs exempelvis för att kompletterande frågor skall kunna ställas;
- skärpta krav ställs på tydlighet i parternas ståndpunkter, liksom på den tidsmässiga planeringen (gäller främst tvistemål);
- möjligheter att avgöra brottmål vilka kan föranleda böter på handlingarna, dock att huvudförhandling alltid skall hållas om den tilltalade är under 18 år eller om parterna begär det;
- för prövning i hovrätt krävs prövningstillstånd i alla tvistemål och ärenden samt i brottmål som kan föranleda bötesstraff eller fängelse i högst sex månader, om åtalet ogillats i tingsrätt;
- prövning i hovrätt kan ske om hovrätten bedömer att en ny prövning krävs för dess ställningstagande, liksom i fall som bedöms ha prejudikatsvärde;
- i klara fall kan prövningstillstånd beviljas men inte avslås av en hovrättsdomare, medan det normala är att prövningstillstånd prövas av tre hovrättsdomare;

Enligt Fredrik von Arnolds upp fattning har reformen i huvudsak fungerat väl.

Videoupptagningar av förhör har lett till färre förhör i hovrätt med processekonomiska vinster som följd. Hovrättspresidenterna har dryftat erfarenheterna av reformen och är också överlag nöjda med den, fast det anses att rättegången i hovrätt har förlorat i fräschör när personlig närvaro ersatts av videoupptagningar.

Erfarenheterna av tekniken är goda. Tekniska fel kan dock förekomma, vilket i så fall är ett skäl för nytt förhör i hovrätt.

Som svar på frågor rörande reformen framhöll Fredrik von Arnold följande:

- Man har anledning att räkna med kommande förändringar i reformen. Personligen kan han tänka sig prövningstillstånd i alla brottmål.
- Han har inte tillräckligt under lag för att göra en internationell jämförelse i fråga om möjligheterna till omprövning av avgöranden i första instans, men har, som ett exempel, uppfattat de så att möjligheterna är mera inskränkta i Storbritannien än i Sverige. I fråga om att leva upp till kraven på muntlig förhandling tror han inte att vi skiljer oss nämnvärt från andra länder. Den svenska lagstiftaren har bedömt att den nya ordningen inte strider mot våra internationella åtaganden.
- Det finns inget självklart samband mellan nyordningen med videoupptagningar och förbudet mot fotografering i rättssalar. En videoupptagning är föremål för sekretess. Det kan inte sägas normalt vara så farligt med enstaka bilder, men det skulle dock kunna medföra påtagliga risker om omfattande filmning skulle förekomma, då många skulle bli besvärade till skada för processen. En videoupptagning avser endast den förhörde och visar inte andra delar av rättssalen.
- Han saknar vederhäftig statistik på tiderna från polisingripanden till inledd behandling inom ramen för kriminalvård, men vet att planer finns på sådan, vilket bör bli ett värdefullt tillskott. Om tiden skulle vara för utdragen i ett enskilt fall kan saken prövas av Europadomstolen för Mänskliga Rättigheter.

- Han anser att det är mera värdefullt för en domstol att få genomföra ett förhör endast någon tid efter det att den berörda händelsen har ägt rum än att, som när förhör upptas i hovrätt, detta dröjer till långt efter det att händelsen inträffade.

Fredrik von Arnold sammanfattade sin erfarenhet av reformen så att den fungerar väl i tingsrätt enligt hans egna erfarenheter och, såvitt han uppfattat det, också i hovrätt. Synpunkter från hans sida på nämndemannainstitutet redovisas längre fram i samband med genomgång av det som i övrigt framhölls om detta.

Tomas Nilsson:

Sett från advokatsynpunkt har antagligen den största förändringen som en följd av reformen En Modernare Rättegång varit att förhör till stor del numera spelas upp inför hovrätten. Hovrättsfrågorna behandlades särskilt i lagstiftningsprocessen i en departementspromemoria år 2001. När den nya ordningen med uppspelning av förhör infördes var det med ett visst överraskningsinslag. För advokater är ett viktigt inslag i brottmålsprocessen den tilltalades rätt att komma till tals. I den nämnda promemorian uttalades att restriktivitet inte skulle iakttas med att höra om den tilltalade. Efter remissbehandling övergavs – överraskande - detta synsätt så att också förhör med tilltalade skulle falla under samma synsätt som gäller för andra förhör. I likhet med Advokatsamfundet ser han kritiskt på att den tilltalades rätt att komma till tals inskränktes. Det gick dock ganska lång tid från riksdagsbehandling år 2005 till genomförande på hösten 2008.

Advokatsamfundet var oroligt för om prövningstillstånd skulle beviljas i tillräckligt många tvistemål. Den oron har besannats. Här råder emellertid en tämligen stor skillnad mellan olika hovrätter. Högsta Domstolen har sökt leda utvecklingen genom prejudikatbildning.

Från advokathåll har kritik också riktats mot att onödigt restriktiva förutsättningar gäller för omför med tilltalad. När detta skall få ske på grund av nya omständigheter har det tolkats snävt så att de måst avse rättsliga faktorer och inte sakförhållanden. Om lämnade uppgifter varit svävande har det inte ansetts vara skäl för nytt förhör, men det finns anledning att fråga var gränsen går mellan oklar och svävande.

Hovrätterna har gemensamt utarbetat en rekommendation i form av en förteckning av fall då nytt förhör bör tillåtas. Som exempel kan nämnas att någon säger sig ha vara beredd att redogöra för nya förhållanden eller att en part uppger sig ha glömt eller försummat att ställa frågor. I hovrätternas promemoria anges också när nytt förhör inte bör ske, exempelvis inte när saken gäller bedömning av en persons trovärdighet. När tilltrosbevisning har tagits upp i telefon bör dock omför äga rum. En tingsrätt kan dock ha felbedömt om det har varit fråga om ett tilltrosvittne, men har tingsrätten genomfört en ett korrekt, videoupptaget förhör så skall det inte leda till nytt förhör.

I Svea hovrätt har gjorts en undersökning av ändringsfrekvensen i brottmål under perioden den 1 juli till och med den 31 december 2010. Endast ändringar med rättslig substans har räknats med. Av 1 377 undersökta mål ändrades 47 %. Skillnaden var ganska stor mellan olika hovrättsavdelningar. Minst ändringar hade målen från Västmanlands tingsrätt (65 % fastställda), medan mål exempelvis från Uppsala tingsrätt fastställdes i endast 41 % av fallen. Av 39 domar gällande mord och dråp ändrades 56 %, dock bör anmärkas att nya straffskalor för mord infördes under perioden.

Narkotikabrott ändrades endast i 38 % av fallen. Skälet att bevisvärderingen fallit annorlunda ut som grund för ändring gällde i 23 % trots att endast videoupptagningar spelats upp.

På frågor svarade Tomas Nilsson bland annat följande.

- Han tror inte att mened får någon större betydelse till följd av EMR, men kan få ökad betydelse vid resning.
- Högsta Domstolen har prövat ett ganska stort antal fall rörande prövningstillstånd i tvistemål, där hovrätternas praxis skilt sig åt.
- Det har blivit vanligare med tilläggsförhör i hovrätt sedan den gemensamma hovrättspromemorian har upprättats. Med den kortfattade lagtexten och få uttalanden i lagens förarbeten var praxis från början allt för restriktiv. Han tror dock inte att det går att vinna framgång med resning i de mål som avgjordes dessförinnan.
- Det är inte helt klarlagt om EMR är förenlig med Europakonventionen om de mänskliga rättigheterna. Uttalandet om detta i förarbetena är tämligen försiktigt hålllet. Han känner inte till något annat land där videoinspelningar av förhör förekommer.
- EMR kan knappast ha någon större budgetbetydelse, eftersom förhandlingarna i tingsrätt har blivit mera omfattande. Skall dessutom alla förhör spelas upp i hovrätt tar det tid. Besparingen på att slippa kalla in personer är liten.
- Principen om tilltrosbevis har tidigare byggt på att förhörspersonen skall vara närvarande, men nu anses närvaron tillfyllest genom video. Att få tillfälle att ställa kompletterande frågor är dock viktigt.

Tomas Nilsson anförde avslutningsvis att Advokatsamfundet haft kritiska synpunkter på EMR. När reformen nu har genomförts bör utrymme finnas för att förbättra den. Viktigast är att prövningstillstånd måste beviljas med större generositet i tvistemål, där för stora skillnader råder mellan hovrätterna. De värsta svagheterna med rätten till förnyade förhör tycks nu vara avslipade. Man bör dock undvika att rätten till nytt förhör betingas av att advokaterna vet hur argumenten skall läggas fram, utan sakliga skäl måste få avgöra. En effektiv ordning har visat sig vara att ett tidigare förhör först spelas upp i hovrätten, varefter nya frågor kan skjutas in. En klient bör lättare än hittills få möjlighet att en ny advokat utses om klienten är bered att stå för de extra kostnader detta kan dra med sig.

Tomas Nilssons synpunkter på nämndemannainstitutet tas upp längre fram, när detta institut behandlas särskilt.

Elin Blank:

Många åklagare var skeptiska till rättegångsreformen. De hade hellre sett en utökad ordning med prövningstillstånd i hovrätter. Synen på reformen är emellertid mera positiv i dag. Processerna har på ett bra sätt koncentrerats till tingsrätterna. Hovrättsprocesserna har också blivit bättre. Reformen har tvingat fram en mera noggrann genomgång av bevisningen inför tingsrättsförhandlingarna. Tidigare var det möjligt att avvakta med viss bevisning för att begära fram den i hovrätt om det behövdes. Detta ger mindre utrymme för överraskningar i hovrätt. Tidigare kunde processerna i tingsrätt och hovrätt verka som två olika rättegångar, medan det numera är mera sammanhållet.

Vidare har risken för glömska till följd av att förhör hålls långt efter en händelse begränsats. Möjligheterna att påverka förhörspersoner har också begränsats, vilket är en förbättring.

Inte heller en målsägande får lägga till något i hovrätt. Hon har själv bara i något fall varit med om att en försvarsadvokat begärt förnyat förhör eller tilläggsförhör i hovrätt. Kanske har reformen tvingat fram en noggrannhet med att ställa alla frågor redan i tingsrätt. Är det så har reformen inte fört några problem med sig.

På fråga anförde Elin Blank att tiden från att ett brott begåtts till dess att dom föreligger i målet, enligt hennes erfarenhet och uppfattning, bör kunna ligga under åtta månader. I varje fall gäller det enligt hennes erfarenheter från Uppsala. I fråga om unga brottslingar hålls handläggningstiderna bra. Enda fördelen med en fördröjning kan vara att den berörde kan ha hunnit bättra på sig fysiskt och psykiskt, till vilket hänsyn kan tas.

Avslutningsvis anförde Elin Blank att hon ansåg att EMR fungerat bra sett från åklagarsynpunkt. Kvaliteten i processerna har enligt hennes uppfattning blivit bättre. Vissa förbättringar bör dock göras, exempelvis en generösare praxis i fråga om rätten att ställa tillägsfrågor i hovrätt.

Också Elin Blanks synpunkter på nämndemannainstitutet tas upp längre fram.

Maria Abrahamsson:

Maria Abrahamsson betonade till en början att de uppfattningar hon framför står för henne och inte för det parti (m), som hon representerar i Riksdagen.

Hon slog inledningsvis fast att möjligheten att få sin sak prövad i två instanser är en rättssäkerhetsfråga. EMR-reformen är avsedd att stärka rättssäkerheten genom att lägga tonvikten i processerna i tingsrätt. Ingen kan emellertid med säkerhet säga om Sverige, efter reformen, lever upp till kraven i Europakonventionen för de Mänskliga Rättigheterna på en rättvis rättegång. Enligt den s.k. "Målutredningen" skall prövningstillstånd införas också för grova brottmål och skattemål med en risk att många mål stannar efter första instans. Till och med Skatteverket kritiserade detta.

Som en kommentar till en framförd synpunkt på att det är väsentligt för rättssäkerheten att tiden från handling till dom kan begränsas framhöll hon att den vanligaste ärendetyper i Europadomstolen gäller artikel 6 i Europakonventionen enligt vilken handläggningen av ärenden och mål ska ske inom skälig tid, samtidigt som det paradoxalt nog tar 6-7 år att få en sak prövad i domstolen!

Maria Abrahamsson slog fast att hon för sin del anser att EMR har urholkat rättssäkerheten bland annat genom att processerna centreras till tingsrätt och ansvaret för dömandet därför starkare vilar på oskolade nämndemän.

Hon övergick herefter till att diskutera nämndemannainstitutet och konstaterade att det knappast på något annat område accepteras att lekmän utför arbete av avgörande betydelse för medmänniskor och pekade på omöjligheten i detta i t.ex. läkarkåren. I andra sammanhang ställs krav på yrkesmän av olika slag, men i domstolarna kan lekmän döma människor till långa straff mot yrkesmännens uppfattningar.

Människors förtroende för domstolarna kan mycket väl få en törn av att t.ex. Sverigedemokrater är nämndemän, vilket kan skapa frågetecken i mål med utländska inslag och i migrationsdomstolar. En domstol har stängt av en Sverigedemokrat från uppgiften, men beslutet revs upp. Hon är bland annat därför kritisk till tanken på att nämndemän anses bidra med ett särskilt förtroende. Vidare har hon svårt att se hur nämndemännen skall kunna bidra till att förbättra medborgarnas insyn i den dömande verksamheten, när nämndemännen enligt lag inte får yppa ett ord för utomstående om vad som har förekommit i de interna överläggningarna.

Sverigedemokraternas inträde i domstolarna har dragit igång debatten om nämndemannainstitutet, vilket är välkommet.

På fråga svarade Maria Abrahamsson följande:

- När syftet sägs vara att nämndemännen skall bidra med sunt förnuft kan man fråga om nämndemännen i hovrätt skall anses ha ett bättre sunt förnuft än tingsrättsnämndemännen. Detta visar ihålligheten i resonemanget.

Maria Abrahamsson avslutade med att poängtera att de som är satta att värna regelverk på andra områden har krav på sig att vara professionella. En bättre ordning än den nuvarande vore att begränsa slaget av mål i vilka nämndemän deltar. Här kan jämförelser göras med Finland, där en större begränsning av sådana mål gäller än i Sverige. Nämndemännen borde vidare endast ha kollektiv rösträtt utan möjlighet att rösta ned juristdomarna. Nämndemän i hovrätt bör tas bort.

Claes Sandgren:

Claes Sandgren behandlade huvudsakligen nämndemannafrågan, vilken han berört i några publicerade artiklar. Han anförde följande:

I frågan om hur man skall bedöma rättssäkerheten, eller dess motsats rättsosäkerheten, i domstolarna måste hänsyn tas till många faktorer. Man har anledning att ställa sig frågan vad som är domstolarnas uppgifter. I brottmål är de viktigaste att bedöma rättsfrågor, att värdera bevisning och att bestämma påföljder. Också nämndemännen har till uppgift att självständigt bedöma rättsfrågorna och rösta i dem, vilket nämndemän dock inte alltid vill kännas vid. När det gäller bevisvärdering anses den ibland handla om känslighet, men i själva verket ställer den krav på professionalitet. Det är därför diskutabelt om de bör vara en särskild uppgift för nämndemän att värdera bevisning. I fråga om val av påföljd finns visst utrymme för diskretion, varför nämndemännens bedömningar skulle kunna tillgodogöras bäst i det avseendet.

Det finns föga vetenskapligt stöd för diskussionen om nämnder i domstolarna, men delar man upp frågan i dessa tre delkomponenter – rättsfrågorna, bevisfrågorna och påföljdsfrågorna - rörande domstolarnas uppgifter och granskar dem så blir det inte mycket kvar att argumentera om. Kontentan blir att det handlar om optiska förhållanden gällande insyn och förtroende.

De vanligaste skälen för att nämnd skall finnas i domstolar är också att nämnden skapar insyn och inger förtroende. Exempelvis för en ung juristdomare skulle nämnden kunna inge trygghet.

Insynen löses i varje fall delvis av media och allmänhetens rätt att vara närvarande samt av domars offentlighet. Om nämndemännen därutöver skall stå för insyn, behöver det ju dock inte medföra att de skall ha rösträtt.

Det ägs ibland att nämndemännen kan bidra med kunskaper om lokala förhållanden, men det skulle förefalla som en konstig ordning om uppgifter baserade på lokalkännedom skulle tillföras under en domstols slutna överläggningar och tidigare i processen måste det vara parternas sak att stå för dem.

Om vi skall ha ett nämndemannainstitut i domstolarna så ligger det mycket i krav på representativitet och allsidighet i nämnderna. Det finns dock anledning att tänka efter vad det betyder i enskilda fall; om målet gäller en utländsk medborgare kan man fråga om exempelvis en chilensare hellre döms av en somalier än av en svensk. Vill unga bli dömda av unga? Ingen vet säkert vad som gäller.

Argumentet om allsidigheten har diskuterats mest under senare år, men är svagt underbyggt.

Trots det sagda är Claes Sandgren tämligen övertygad om att nämndemanna institutet blir kvar. Det kan dock behöva reformeras. När en reformering förs på tal nämns oftast att nämnden bör slopas i hovrätt, men det kan diskuteras om just den reformen i så fall är den mest angelägna.

Som svar på fråga rörande bättre utbildning av nämndemän anförde Claes Sandgren avslutningsvis att utbildning givetvis är av godo, men att också med bättre utbildade nämndemän kvarstår de huvudsakliga principiella invändningarna mot institutet. Kravet på professionalitet förringas inte av ytterligare utbildning.

I fråga om EMR i allmänhet, utan särskild inriktning på nämndemannafrågan, framkom under seminariet - förutom vad som hittills refererats av paneldeltagarnas anföranden - följande:

Läkaren och psykiatern Rigmor Robért påpekade – i överensstämmelse med vad Elin Blank yttrat - att en viss förlängd tid i processerna i vissa fall kan föra det goda med sig att en tilltalade kan hinna friskna till från exempelvis en psykisk åkomma innan ett mål avslutas.

Professorn i konstitutionell rätt Thomas Bull ansåg att det var svårt att säga om den lagstiftning som bär upp EMR ligger inom Europakonventionen för de Mänskliga Rättigheterna eller inte. Den kan ligga i en gråzon. Konventionen stipulerar en rätt till omprövning av rättsliga avgöranden. Med anledning därav framhöll Fredrik von Arnold att en hovrätt i ett första skede överprövar ett tingsrättsavgörande och, om denna överprövning visar på ett behov, därefter omprövar avgörandet.

Tomas Nilsson förklarade att han instämmer i Maria Abrahamssons kritik av "Målutredningen" och tanken på utvidgade krav på prövningstillstånd för att få upp brottmål i hovrätt.

Nämndemannafrågan:

Inläggen särskilt av Maria Abrahamsson och Claes Sandgren föranledde en separat diskussion av nämndemannafrågan. Förutom vad de anförde i den framhölls följande:

Fredrik von Arnold:

Att det finns nämndemän i hovrätt kan ses som en anomali. Det som utgör hovrättens styrka - kollegialiteten i dömandet – går förlorad om hovrättsnämnden tillsammans med en juristdomare kan ändra ett tingsrättsavgörande.

Bevisvärdering tränas enligt Fredrik von Arnolds erfarenhet bäst i yrkesrollen och i olika skeden av domarutbildningen, där praktiken bidrar med mera än universitetsutbildningen. Ett bekymmer med nämndemännen i detta avseende är att de tjänstgör så sällan så att de inte får den träning som behövs. Därför känns det tveksamt att en nämnd skall kunna rösta ned en juristdomare.

Det visar sig vara ett attraktivt uppdrag att vara nämndeman med den bekymmersamma följden att vissa sitter kvar allt för länge i uppgiften. För egen del anser han dock att nämndemännen i stort sett fungerar bra i domstolarna. Han har dock svårt att se värdet av nämndemän i hovrätt, där i varje fall deras individuella rösträtt bör slopas. På många håll i världen finns ett lekmannainflytande i dömandet, varför nämndemannainstitutet inte är någon främmande svensk fågel.

Tomas Nilsson:

Advokatsamfundet har inte tagit någon ställning i nämndemannafrågan, varför Tomas Nilsson endast kan tala för sig själv i den.

Till det Claes Sandgren sagt, vill han lägga att också bevisvärdering innehåller ett antal rättsfrågor, som utesluter att den får gå på känsla. Det gäller också i frågor om påföljdsval.

Tomas Nilsson delar uppfattningen om det tveksamma i att ha nämndemän i hovrätt, eftersom dömandet i hovrätt utövas av flera tillsammans i ett kollegium, vilka tar ställning och prövar sina argument mot varandra. Deras uppgift är att ändra felaktiga domar. Till följd av kollegialiteten behövs ingen nämndemannainsyn där. Han anser därför att nämndemän inte bör förekomma i hovrätt – eller i kammarrätt – men har ingen invändning mot att de finns kvar i första instans. I familjemål kan nämndemännen bidra till att domarna utformas tydligare och bättre.

Elin Blank:

Det är enligt hennes uppfattning viktigt att en ensam juristdomares verksamhet i tingsrätt kvalitetssäkras, till vilket nämnden kan medverka. Hon anser att det finns en övertro på teknisk bevisning, som exempelvis förlitan på DNA, som man för övrigt rätt sällan har tillgång till. Det går att komma fram till en riktig dom också utan sådan bevisning. Från nämndemännens medverkan i detta bör inte bortses.

Vid en öppen diskussion kom följande ytterligare synpunkter på nämndemannafrågan fram, varvid från nämndemannahåll anfördes:

- Nämndemännen har möjlighet att genom frågor till juristdomarna tvinga dessa att precisera sig och skärpa sina argument.

- Nämndemännens roll ligger främst inom bevisvärdering och i fråga om hur högt beviskravet skall ställas, där lagen ger föga ledning. Kravet att "det skall vara ställt bortom rimligt tvivel" finns inte i förvaltningsrätten.
- Nämndens representativitet avser mångsidighet som kan medföra att argument bryts mot varandra. Nämndemännen bör dock utbildas bättre för att på bästa sätt kunna bidra till detta.
- Det finns inget vetenskapligt underlag för att bedöma nämndemän och deras uppgifter.
- Utbildningen av nämndemän är av fundamental betydelse, men till den kommer nämndemännens samhällsengagemang, som kan medföra politiskt betingad frustration över lagstiftningens brister exempelvis vid upprepad brottslighet.
- I varje fall i Stockholm känner nämndemännen inte till varandras partitillhörighet.

Från seminariedeltagare utan nämndemannabakgrund framhölls följande:

- Tre nämndemän i tingsrätt ser mera än två i hovrätt, som ser på video.
- Frågor om bevisning tas upp i juristutbildningen, varför den har en väsentlig roll att spela för domarnas yrkesförmåga.
- I Danmark och Norge handlar representativitet i domstolarna om genomsnitt av folket och inte om rekrytering av nämndemän genom politiska partier.
- Det är ytterst otillfredsställande att bli dömd av sunt förnuft och inte av en professionellt utbildad domare (anført av dömd och senare frikänd person)
- Rättspsykiatriska undersökningar – såväl s.k. § 7-utredningar som stora utredningar är så väl underbyggda att de inte ger stort utrymme för diskretinära avgöranden.
- Hos unga tilltalade visar erfarenheter att deras förtroende för domstolarna minskar, när de får klart för sig att deras fall skall bedömas av politiskt tillsatta nämndemän. Detta är något att tänka på då nämndemän utses.

Psykologen Lena Hellblom-Sjögren invände mot det under seminariet några gånger använda begreppet trovärdighet och bedömningen av den i samband med bevisvärdering. Hon exemplifierade detta med att det ligger i sakens natur att en skicklig bedragare ofta har större trovärdighet än de flesta andra. I stället förordade hon att begreppet tillförlitlighet används.

Seminariet avslutades av moderatorn, varefter från den arrangerade stiftelsens sida meddelades att stiftelsen avser att bjuda in till ett nytt seminarium i ett för rättssamhället centralt ämne under hösten 2011.

Referatet är sammanställt av Per-Ola Jansson efter noteringar gjorda vid detta.

Om nämnden i svensk rätt

1. Bakgrund

1.1. Kort historik

Under vikingatiden och tiden närmast därefter avgjordes mål av större allmänt intresse vid tinget under ledning av (häradshövdingen. Under 1200-talet började nämnd användas i vissa mål. Denna utsågs av parterna för varje enskilt mål. Bruket blev snart allmänt vid häradsrätterna. I stad avgjordes målen av fogde, borgmästare och råd.

- 1347 I Magnus Erikssons allmänna landslag stadgas att fast nämnd skall inrättas vid tinget. Nämndemännen skall vara bisittare till häradshövdingen. Bestämmelsen avser de flesta mål på landsbygden.
- 1442 I Kristoffers landslag utsträcks bruket till att gälla alla mål vid häradsrätt. Under 1500- och 1600-talen fick nämnden allt större betydelse och tog på många håll över det faktiska dömandet.
- 1734 Äldre RB föreskrev att nämndemännen skulle vara 12 till antalet och utses av häradshövdingen. Eniga kunde nämndemännen överrösta domaren. I rådhusrätt avgjordes målen av borgmästare och rådmän.
- 1823 Bönderna får rätt att utse nämndemän på sockenstämma. 1872 utsträcks rätten till alla röstberättigade i kommunen.
- 1948 I nya RB införs flera förändringar.
- Antalet nämndemän i häradsrätt skärs ned till 9.
- Nämndemän väljs på 6 år. Deras rösträtt är kollektiv.
- 1959 - Nämndemännens uppgift i rådhusrätt utsträcks.
- Normalt består nu rätten i brottmål av 1 lagfaren domare och 3 nämndemän.
- 1971 En enhetlig domstolsorganisation införs. Häradsrätter och rådhusrätter blir tingsrätter.
- Nämndemännens antal blir 5 i brottmål.
- 4 röster krävs för att överrösta den lagfarne domaren.
- Reservationsrätt för nämndemän införs.
- Nämndemännen får plats även i de nya förvaltningsdomstolarna.
- Lekmän får plats i de partssammansatta specialdomstolarna.
- 1975 - Minoritet i KF får rätt att påkalla proportionella val av nämndemän.
- 1977 - Nämndemän med individuell rösträtt tar plats i hovrätt och kammarrätt.
- 1983 Individuell rösträtt även för nämndemän i tingsrätt.
- Nämndemännens antal begränsas till 3 i normalfallet.
- Mandatperioden för nämndemän begränsas till 3 år.
- 1994 Mandatperioden höjs till 4 år.

1.2. Nuvarande organisation

I dag består tingsrätt normalt av 1 lagfaren domare och 3 nämndemän vid brottmål och vissa familjemål. Hovrätt består normalt av 3 lagfarna domare och 2 nämndemän, också här i brottmål och vissa familjemål. Förvaltningsdomstolarna har samma sammansättning som tingsrätterna. Vissa ärenden är dock undantagna från avgörande med nämndemän, bl. a. körkortsärenden och mindre skattemål. I kammarrätt avgörs målen normalt av 3 lagfarna domare men i vissa fall som föreskrivs i lag kompletteras dessa av 2 nämndemän. Vid mindre allvarliga brott kan målen avgöras utan nämndemän, vid grövre brott och/eller mer omfattande mål kan antalet nämndemän utökas.

Andra lekmannadomare än nämndemän förekommer också i form av särskilda ledamöter, jury eller intresserepresentanter. Den första typen utgörs av experter med specialkompetens, den andra förekommer i tryckfrihetsmål och intresserepresentanter i Arbetsdomstolen. Särskilda ledamöter förekommer i fastighetsmål, vattenmål, patentmål, sjöförklaringsmål och vissa skatte- och ekobrottmål.

Idag finns c:a 8500 nämndemän i Sverige, fördelade på ett 50-tal tingsrätter, 6 hovrätter, 12 förvaltningsdomstolar och 4 kammarrätter. Främst genom den individuella rösträtten och reservationsrätten är deras ställning i rättsväsendet starkare än kanske någonsin tidigare.

2. Behörighet och val av nämndemän

Nämndemän utses genom val.

Valbar till nämndeman är varje svensk medborgare som inte är underårig eller har förvaltare. Vidare krävs att han eller hon är folkbokförd i tingsrättens förvaltningsområde (domsaga). För hovrättens förvaltningsområde (domkrets) gäller motsvarande.

Den som är lagfaren domare, anställd vid domstol, åklagare, polisman, advokat eller annan som har till yrke att föra annans tala inför rätta får inte vara nämndeman. Ingen får samtidigt vara nämndeman i tingsrätt och hovrätt.

Till nämndeman bör endast den utses som med hänsyn till omdömesförmåga, självständighet, laglydnad och övriga omständigheter är lämplig för uppdraget. Den som fyllt sextio år eller uppger något giltigt hinder är inte skyldig att ta emot uppdrag som nämndeman.

Den som avgått som nämndeman är inte skyldig att ta emot nytt uppdrag förrän efter fyra år.

Val av nämndeman i tingsrätt förrättas av kommunfullmäktige.

Val av nämndeman i hovrätt förrättas av landstingsfullmäktige. Vid val av nämndeman skall eftersträvas att nämndemannakåren får en allsidig sammansättning med hänsyn till ålder, kön, etnisk bakgrund och yrke.

En nämndeman väljs för fyra år.

3. Några argument för och emot lekmannadomare.

För lekmannadomare:

- Medverkan av lekmannadomare garanterar demokratiskt medinflytande i och kontroll av rättsskipningen.

- Genom lekmannadeltagande breddas livserfarenhet och människokännedom hos domstolen.
- Lekmän ger dömandet en större flexibilitet.
- Att lekmän deltar tvingar juristerna att vara begripliga, vilket stärker förtroendet för domstolarna i samhället.
- Medverkan av lekmän istället för professionella jurister innebär lägre kostnader för rättsväsendet.

Mot lekmannadomare:

- Det finns risk för att lekmän blir redskap för politiska intressen, lobbygruppers inflytande och tillfälliga opinioner.
- Brist på domstolserfarenhet och juridiskt kunnande medför risk för att avgörandena i högre grad baseras på subjektiva intryck och personliga värderingar.
- Lekmän ger dömandet en mindre förutsägbarhet.
- Lekmäns brist på sakkunskap kan vara ett hinder för en utveckling av bevisrätten, t ex en förfining av bevisvärderingens metodik.
- Deltagande av lekmän kan leda till minskad effektivitet i domstolsarbetet.

Med viss förenkling kan man säga att diskussionen för och emot lekmannadeltagande rör sig mellan två poler. Mot det demokratiska argumentet står det teknokratiska. När det gäller demokratisk kontroll av rättsskipningen är det inte helt lätt att förstå hur denna skall utövas. Nämndemän utses visserligen på förslag av de politiska partierna och är själva politiker, men är som nämndemän helt oberoende av sina partier. De representerar ingen annan än sig själva. De är inte heller självklart representativa för ett allmänt rättsmedvetande. Politiker och politiska partier har ofta ambitionen att driva på och leda opinionsutvecklingen och fjärrar sig därför ibland från "vanligt folks" rättsuppfattning.

Praxis och politisering

Det faktum att kommun- och landstingsfullmäktige utser nämndemän efter förslag från de politiska partierna har i praktiken kommit att innebära att nämndemännen rekryteras bland lokalpolitiker med lång och trogen tjänst i sina partier bakom sig. Förordnandetiden följer också mandatperioderna. Uppdraget som nämndeman framstår genom den nära kopplingen till partierna som ett politiskt uppdrag.

I lagen (RB kap 4) sägs naturligt nog ingenting om att uppdrag som nämndeman skall vara förbehållet politiker. I förarbetena sägs däremot uttryckligen att även andra än politiker kan utses till nämndemän om de uppfyller behörighetskraven.

Av lagen framgår också att det rör sig om en pliktlag. I princip har, med vissa undantag, varje medborgare som uppfyller behörighetskraven skyldighet att acceptera uppdrag som nämndeman. Uppdraget framstår härigenom som ett medborgaruppdrag.

Kommun- och landstingsfullmäktige över hela landet förefaller således sedan lång tid tillbaka ha tillämpat en praxis som inte helt överensstämmer med lagstiftarens intentioner.

I tider när de politiska partiernas medlemsantal minskar betyder nuvarande praxis att uppdrag som nämndeman är förbehållen en liten och krympande del av befolkningen. Den kritik som riktas mot nomineringsförfarandet gäller vanligen inte detta utan vad som uppfattas som brister vad gäller kårens representativitet i förhållande till totalbefolkningen. Nämndemännen är i genomsnitt betydligt äldre än befolkningen i övrigt och har i mycket större utsträckning en yrkesbakgrund i tjänstemannayrken. Att nämndemännen är politiker tycks mer sällan uppfattas som ett problem.

Formellt är naturligtvis nämndemännen helt oberoende av sina partier, men de har vanligen varit politiskt aktiva under lång tid, har en stor del av sina kontakter bland andra politiker och är beroende av sina partier för omval. Det är svårt att tänka sig att nämndemännen skulle vara okänsliga för de uppfattningar om rättstillämpning och lagstiftning som deras partier för fram i sin politik.

Under 1700-talet utformades den s.k. maktodelningsläran som förespråkar en klar åtskillnad mellan den verkställande, den lagstiftande och den dömande makten. Dessa principer fick stor betydelse för den amerikanska konstitutionen och regeringsformen 1810 i Sverige. Ännu idag genomsyrar maktodelningslärans grundtankar samhällsordningen i åtminstone västerländska demokratier. Domstolar ska vara självständiga och stå fria från politiska och andra påtryckningar. Politiska domar ses som en styggelse i vår del av världen. Ändå måste man fråga sig om inte systemet med aktiva politiker som domare är ett markant avsteg från maktodelningslärans principer.

I tingsrätterna utgör nämndemännen en majoritet av domarna. Eniga kan således tre nämndemän överrösta den lagfarne domaren och avgöra utgången av målet. I samband med de processrättsliga förändringar som infördes 2008-11-01 (En modernare Rättegång, EMR) skedde en förskjutning av rättsprocessens tyngdpunkt i riktning mot tingsrätterna. I motsvarande mån har nämndemännens inflytande på rättsprocessen förstärkts. Den som får sin sak prövad i tingsrätt ställs således inför en domarmajoritet av juridiskt utbildade politiker, i vissa mål med mindre möjlighet än tidigare att få domen överprövad i hovrätt.

Politikernas bristande intresse för att förändra rekryteringen av nämndemän på ett sätt som stämmer bättre överens med lagstiftarens intentioner vittnar om att det nuvarande systemet ger partierna ett eftertraktat inflytande över rättstillämpningen. Om man till detta lägger även andra vägar att påverka domstolarnas verksamhet politiskt såsom regleringsbrev och regeringens utnämningssmakt framträder bilden av ett rättsväsende som alls inte är åtskilt från den politiska makten utan snarare lever i symbios med denna.

Som källa har bl.a. använts Christian Diesen, Lekmän som domare, Norstedts Förlag 1996

En Modernare Rättegång (EMR)

1. Inledning

Efter beslut av Riksdagen 2005 genomfördes 2008-11-01 den största reformen av processen i allmän domstol sedan 1948. Åratal av diskussioner och utredningar som Hovrättsprocessutredningen 1995 och Rättegångsutredningen 1999 utmynnade i ett omfattande teknik- och utbildningsprojekt. Vid sidan om tekniken genomfördes också förändringar av processordningen på andra sätt. I propositionen 2004/05:131 anges det övergripande syftet med föreslagen vara att skapa en modernare rättegång i allmän domstol som uppfyller kraven på rättssäker, effektiv och ändamålsenlig handläggning. På ett mera konkret plan kan sägas att ett viktigt motiv för reformen var behovet av att göra något åt hovrätternas stora arbetsbelastning. Ett annat motiv var önskan att dra fördel av modern teknik för att effektivisera domstolens arbete. Man ville också tydliggöra att tyngdpunkten i rättsprocessen skall ligga i första instans.

Reformen, som går under namnet En Modernare Rättegång (EMR) föregicks av försöksverksamhet vid vissa domstolar. Utvärdering av försöksverksamheten visade att projektet i allmänhet fick godkänt av domstolarnas personal.

2. Reformens innebörd

- Alla förhör i tingsrätten spelas in digitalt med ljud och bild. Inspelningarna skall sedan kunna användas i högre instans och ersätter då muntliga förhör. Vittnen slipper infinna sig och berätta sin historia på nytt. Högre instans får samma underlag som tingsrätten.
- Krav införs på prövningstillstånd i hovrätten för de flesta tvistemål, familjemål och domstolsärenden. För brottmål gäller samma regler som tidigare. Hovrätten blir en instans för överprövning av tingsrättsdomar istället för en omprövningsinstans.
- Vissa nya bevisregler införs. Muntlighetskravet mjukas upp. Möjligheten till bevisupptagning utanför huvudförhandlingen ökar. Större möjligheter att åberopa skriftliga vittnesmål.
- Svårare än förr att få kalla till nya förhör i hovrätten.
- Krav på tidsplaner för målens handläggning.
- Större ansvar läggs på parterna för att föra processen framåt.
- Större möjligheter att avgöra tvistemål utan huvudförhandling.
- Ökade möjligheter att använda telefon- och videokonferenser.

3. Något om diskussionen

Redan innan reformen trädde i kraft gick diskussionens vågor höga om EMR:s fördelar och nackdelar. Efter 2008-11-01 fortsatte diskussionen men fick efterhand fastare form alltefter man fick praktisk erfarenhet av de nya reglerna. Det var uppenbart att de största förändringarna gällde processen i hovrätten och fokus kom därför att ligga på denna del av reformen.

- 3.1. Kravet på prövningstillstånd i hovrätten för vissa måltyper betyder med stor sannolikhet att många mål förvägras prövning i två instanser, vilket var en av avsikterna med

reformen. Mot detta finns enbart principiellt grundande invändningar från personer som anser att prövning i två instanser är ett rättssäkerhetskrav. Man pekar också på att denna ordning ställer större krav på polis och tingsrätter, bl. a i form av mer strukturerade och uttömmande förhör och en mer noggrann rättslig prövning. Några ytterligare resurser med anledning härav har dock inte beviljats.

Även vinsterna av färre mål i hovrätten har ifrågasatts. Prövningen av huruvida prövningstillstånd skall medges kräver också tid och resurser. Det är inte givet att nettovinsten blir särskilt stor.

3.2. Vittnesförhör i hovrätten

Ljud- och bildupptagningar av vittnesmål i stället för personlig närvaro har vissa uppenbara fördelar.

Vittnen behöver inte upprepa sin berättelse två gånger, man slipper eventuella kostnader för resor och förlorad arbetsförtjänst, vittnesmålen riskerar inte att bli olika genom minnesfel som uppkommit under mellantiden.

Hovrätten får samma underlag som legat till grund för tingsrättens dom. I princip skulle även målsägande och tilltalad kunna slippa att vara närvarande i hovrätten. Om man hårdtrar denna processmodell uppstår dock flera problem.

- Att en person döms till ett långt fängelsestraff i sin frånvaro måste sägas strida mot grundläggande rättssäkerhetskrav. Skall hans eller hennes närvaro vara meningsfull måste den tilltalade också få möjlighet att yttra sig.
- Under mellantiden fram till hovrättsförhandlingarna kan nya vittnen anmäla sig. Det kan också framkomma teknisk bevisning som bör beaktas i domen.
- Under förhandlingarna kan det uppkomma behov av förtydliganden, kompletteringar och tilläggsförhör av redan hörda vittnen.
- Om den tilltalade byter advokat efter rättegången i tingsrätten har den nye advokaten små möjligheter att ställa egna frågor.

3.3. Tekniken

I allmänhet tycks den nya tekniken uppfattas som ett bättre alternativ än de gamla ljudbanden. Den sägs störa förhandlingarna mindre och vara mera lätthanterlig för personalen. Det har dock uppstått problem med både ljus och ljud bl. a beroende på olika förhållanden i olika salar. Sladdar kan råka dras ur väggurtag, inspelningarnas kvalitet kan variera, bilden kan "frysa" och synkroniseringen mellan ljud och bild kan vara dålig. Förhandlingarna riskerar enligt vissa bedömare att bli tråkiga, att förlora sin "nerv". Det kan vara svårt för domstolens ledamöter att bibehålla uppmärksamheten efter flera timmars uppspelning.

3.4. Övriga delar av reformen

I övrigt förefaller de nya reglerna vara mindre kontroversiella. Vissa inslag som uppmjukningen av muntlighetskravet verkar ha välkomnats av de flesta. Beträffande införandet av tidsplaner för målens handläggning förefaller dock meningarna ha varit delade. Restriktionerna när det gäller nya förhör i hovrätten kan föra det goda med sig att parterna tvingas ge en ordentlig motivering för varför sådana behövs. Möjligheten att avgöra vissa tvistemål utan huvudförhandling verkar inte ha mötts av protester från juristerna, men kan upplevas som en försämrad rättssäkerhet av allmänheten.

4. Praxis

Regler skall tolkas och tillämpningen skall anpassas till förhållandena i det enskilda målet. Det är domstolarna som gör dessa bedömningar och därigenom utformar praxis. Denna kan komma att variera mellan domstolarna och därigenom skapa viss osäkerhet och

bristande förutsägbarhet. Vid ett möte med landets hovrättspresidenter i Svea Hovrätt 2010-06-17 beslöts att utarbeta gemensamma rekommendationer för tolkning och tillämpning av några centrala punkter i reformen i syfte att göra tillämpningen säkrare och mera enhetlig. Rekommendationerna bifogades protokollet från mötet och daterades 2010-09-28. Nedan återges några huvudpunkter av rekommendationerna i förkortad form.

4.1. Tillåtande av förnyat förhör

4.1.1 Den rättsliga regleringen

Som huvudregel gäller att muntlig bevisning skall förebringas genom uppspelning av ljud- och bildupptagning av förhören i tingsrätten. En förutsättning för att en förhörsperson ska få höras på nytt i hovrätten är att ytterligare frågor behöver ställas.

4.1.2 När behöver ytterligare frågor ställas?

Tilläggsförhör

Förnyat förhör i hovrätten sker normalt i form av tilläggsförhör, där upptagningen från tingsrätten först spelas upp. Tilläggsförhör bör komma i fråga när det kommer fram nya uppgifter av betydelse och part vill ställa frågor med anledning därav,

- part begär att få ställa frågor med anledning av att nya uppgifter av betydelse framkommit på annat sätt,
- part begär att få ställa tilläggsfrågor på grund av att det råder oklarhet om vad en person menat med vissa utsagor i tingsrätten,
- part begär att få ställa tilläggsfrågor på grund av att en person har nya eller ändrade uppgifter av betydelse att lämna,
- förnyat förhör ska ske med en person och det kan antas att nya uppgifter kommer fram och motpartens ombud/försvare då begär förnyat förhör även av sin huvudman,
- en uppspelning av tidigare förhör kan antas ge en bristfällig bild av vad som förekommit,
- den tilltalade saknat försvare vid tingsrätten och den försvare som förordnats vid hovrätten gör gällande att uppgifter av betydelse inte kommit fram.

Tydliga fall där tilläggsförhör inte bör komma ifråga är när,

- part begär att få ställa tilläggsfrågor enbart på grund av att tingsrätten uppges ha felbedömt en persons trovärdighet,
- part begär att få ställa tilläggsfrågor enbart på grund av att parten företrätts av annat ombud/försvare i tingsrätten,
- part begär att få ställa tilläggsfrågor till en person på grund av att denna lämnat svävande uppgifter vid tingsrätten och det står klart vad personen menat och det inte heller finns skäl att anta att andra uppgifter av betydelse skulle lämnas i hovrätten.

Omförhör

Omförhör utan föregående uppspelning kan bli aktuellt om tekniken inte fungerat vid inspelning i tingsrätten eller om förhöret i tingsrätten förlorat sin aktualitet på grund av utvecklingen i målet.

Tydliga fall när omförhör bör komma ifråga är när,

- det av tekniska eller andra skäl inte finns någon godtagbar inspelning/upptagning,
- presentationsutrustning eller liknande har använts under inspelningen och det bedöms svårt att tillgodogöra sig bevisningen,
- tilltrosbevisning upptagits per telefon vid tingsrätten,

- förhöret i tingsrätten gäller flera åtalpunkter som inte särskiljts, medan frågan i hovrätten gäller endast en mindre del därav,
- om part begär uppspelning jämte tilläggsförhör beroende på att en förhörsperson lämnat en helt annan version än i tingsrätten,
- ett vittne har hörts felaktigt utan att först ha avlagt ed,
- om målet avgjorts i tingsrätten i parts utelämnande.

Tydliga fall när omförhör inte bör komma ifråga är när,

- det är tillräckligt med ett tilläggsförhör,
- omförhör begärs därför att en förnyad bedömning av en persons utsaga önskas.

5. Hänvisning till handlingar vid en huvudförhandling

Bevisning får läggas fram genom hänvisning till handlingar i målet om rätten finner det lämpligt. Möjligheten att hänvisa gäller i princip alla handlingar. Möjligheten att ersätta muntlig framställning med hänvisningar ska dock tillämpas restriktivt i brottmål. Vid bedömning av om hänvisning skall tillåtas bör särskild hänsyn tas till nämndemännen. Även parternas inställning bör beaktas.

5.1. Hänvisning till skriftlig bevisning

Skriftlig bevisning som är av begränsad omfattning kan ofta anses lämpad för hänvisning. Även beträffande mer omfattande skriftlig bevisning kan hänvisning utnyttjas. Härvid bör dock den part som åberopat bevisningen ge vissa förklaringar och läsanvisningar och därtill eventuellt gå igenom viktiga avsnitt av den åberopade bevisningen. Rätten bör som huvudregel ha tagit del av sådant material före förhandlingarna.

6. Hänvisning till ljud- och bildupptagningar

Av förarbetena framgår att möjligheten att hänvisa till ljud- och bildupptagningar bör användas restriktivt i brottmål. Undantag kan göras t ex när det av praktiska skäl är svårt att få tillstånd en uppspelning av samtliga förhör.

7. Parts närvaro vid uppspelning av förhör under huvudförhandling.

I de fall förnyat förhör inte skall hållas kallas normalt inte den som förhöret avser. I brottmål ska dock den tilltalade kallas personligen även om förnyat förhör inte skall ske. En utgångspunkt bör vara att parterna bör vara närvarande vid uppspelning av förhör i hovrätten.

8. Kan ett brottmål avgöras i sak i den tilltalades personliga frånvaro eller förfaller överklagandet?

Förfalloreglerna är oförändrade. Huvudregeln bör således alltjämt vara att överklagandet förfaller. Det bör dock beaktas att den tilltalade har rätt att vara närvarande endast genom sin försvarare.

Undantag från huvudregeln kan komma ifråga om den tilltalade klart avstår från rätten till personlig närvaro, om det inte är frågan om en ung tilltalad, hovrättsdomen inte kan innebära en betydande straffskärpning och att det inte heller är frågan om att bestämma sådana påföljder som förutsätter en bedömning av den tilltalades lämplighet härför. Härutöver kan ett avgörande utan den tilltalades personliga närvaro aktualiseras om t ex den tilltalade håller sig undan. Är det frågan om ett längre fängelsestraff än ett år bör målet endast i undantagsfall kunna avgöras utan den tilltalades personliga närvaro.

En modernare rättegång (EMR) – större krav på nämndemännen – minskad rättssäkerhet?

Rättssäkerhet är inte detsamma som att domstolar dömer precis i linje med vad man själv tycker är rätt och riktigt. Men möjligheten att få sin sak prövad i två skilda instanser är i de flesta civiliserade länder en garant – om än inte 100-procentig - för en rättssäker ordning.

I vårt land har ju möjligheten att få tingsrättsdomar ordentligt överprövade i hovrätten har strypts ännu mer än förut i och med reformen "En modernare rättegång". Reformen kom enligt regering och riksdag till för att lägga tyngre fokus på tingsrättens prövning och på så sätt stärka rättssäkerheten.

Det låter bra, men jag tillåter mig att tvivla. Nog för att En modernare rättegång har sparat många sköna miljoner åt statskassan. Men att säga att den har förbättrat rättssäkerheten är minst sagt en överdrift. Tvärtom, i dagsläget vet ingen om Sverige längre lever upp till Europakonventionens krav på rätten till en rättvis rättegång.

Än värre ställt med rättssäkerheten blir det om Målutredningens förslag (SOU 2010:44) blir verklighet. Då införs prövningstillstånd också i skattemål och grova brottmål.

Okej, utredningen presenterar inga skarpa lagförslag men viljeinriktningen är glasklar. Systemet med prövningstillstånd ska utvidgas till att omfatta alla typer av mål som överklagas till hovrätt och kammarrätt. Och då – mina vänner – sparar man in även på ljud- och bilduppspelningarna i hovrätterna. Tunga remissinstanser – till och med Skatteverket självt – har gjort tummen ner till ett sånt eninstansförfarande.

Nu ligger bollen i justitieministerns knä.

Där ligger också nämndemännens framtida medverkan i rättsprocessen.

Inte i några andra sammanhang accepterar vi en lekman som inte besitter rätt faktakunskap, det räcker att du går till skomakaren eller till hårfrisörskan. Men i domstol, där du till och med kan bli dömd till livstids fängelse, där ska inte fackkunskap vara ledande. Den ska blandas upp med något slags allmänt förnuft. Men i det ligger ju också fördomar och okunskap, bristande logiskt tänkande, rasism, ja... allt. Dessutom är det närmast en oförskämdhet mot yrkesdomarna att påstå att de själva saknar tillräckligt med sunt förnuft.

Efter hösten val har två nationaldemokrater utsetts till nämndemän i Södertälje tingsrätt. När TV4 intervjuade dem ville de inte svara på reporterns frågor om demokrati är bra, eller om Hitler var en bra eller dålig politiker. Frågorna var inte relevanta för uppdraget, menade de nykläckta nämndemännen.

I vintras stängde Värmlands tingsrätt av en sverigedemokratisk nämndeman för att han

hade ifrågasatt Förintelsen, och uttryckt sig nedsättande om homosexuella. Avstängningsbeslutet prövade av Överklagandenämnden som kom fram till att Sverigedemokraten fick behålla sitt nämndemannauppdrag.

Enligt Rättegångsbalken (4 kap 8 a §) kan domstolen stänga av en nämndeman som "uppvisar ett beteende eller ett tillstånd som bedöms skada allmänhetens förtroende för rättskipningen".

Men att tillhöra ett visst parti är i sig inte tillräckligt för avstängning, utan det krävs att nämndemannen har betett sig kvalificerat olämpligt. Så länge som till exempel en sverigedemokratisk eller nationaldemokratisk nämndeman sköter sig någorlunda och avstår från exempelvis rent rasistiska uttalanden, får de alltså sitta med och döma i alla typer av mål. I tingsrätt, förvaltningsrätt, hovrätt och kammarrätt.

Ja, trots att det är ganska uppenbart att extrempartiets medverkan i rättskipningen har en förtroendeskadlig inverkan, vare sig det gäller partier på yttersta höger- eller vänsterkanten.

Som ett resultat av Sverigedemokraternas valframgång 2006 har partiet sedan förra mandatperioden nämndemän i våra migrationsdomstolar. Efter partiets framgång i höstens val har det blivit ännu vanligare att asylsökande får sina öden lagda i händerna på nämndemän nominerade av ett uttalat invandringsfientligt parti. Och i den typen av mål ställs förtroendet för domstolarnas opartiskhet verkligen på sin spets.

Nu vill jag direkt säga att det från demokratisk synpunkt vore fel att på förhand sortera bort vissa partiets företrädare från att medverka som nämndemän. På samma sätt som Moderaterna och andra partier har rätt att nominera sitt partifolk som lekmannadomare, måste självfallet Sverigedemokraterna och Nationaldemokraterna ha den möjligheten. Förutsatt att partierna har fått tillräckligt många röster i fria och demokratiska val.

Nej, vad jag är kritisk mot är det förtroendeproblem som orsakas av nämndemannasystemet som sådant. Jag anser att det är ett förlegat och rättsosäkert system som bör avskaffas.

Jag har ibland använt bilden att juridiskt okunniga nämndemäns medverkan i en komplicerad rättssak är fullt jämförbart med att en hjärtoperation får utföras av en bilmekaniker. För egen del skulle jag inte ens vilja bli klippt av en lekman.

När det gäller alla andra samhällsfunktioner är vi noga med att de som sköter verksamheten också behärskar regelverken. Men i domstolarna är juridiskt oskolade nämndemän betrodda att till och med döma människor till livstids fängelse. Det händer att nämndemän överröstar de yrkesutbildade juristdomarna. Och i hovrätten händer det inte så sällan att nämndemännen dikterar domen tillsammans med den icke ordinarie domaren. Hur ofta nämndemännen påverkar strafftidens längd utan att det syns i en formellt enhällig dom, har vi ingen aning om.

Upprördheten som har väckts efter Sverigedemokraternas och nu senast Nationaldemokraternas intåg i domstolarna, har ändå haft det goda med sig att vi har fått en debatt om vad det egentligen innebär att våra domstolar befolkas av politiskt tillsatta nämndemän.

Man har ganska allmänt börjat fråga sig varför amatörer ska döma i asylmål och andra rättegångar, i stället för professionella domare som har övat upp en särskild skicklighet när det gäller sådant som bevisvärdering, lagtolkning och bedömning av prejudikat.

Vid det här laget kan jag mer än väl invändningarna från nämndemännens lobbyorganisation.

Men jag köper inte deras argument att våra politiskt nominerade lekmannadomare fungerar som en demokratisk värdefull motkraft till den självständiga domarmakten. Den föreställningen är lika fel i dag som när de socialistiska slagorden skallade på de radikala 60- och 70-talen.

Lika lätt väger påståenden om att nämndemän står för folkligt förnuft, medborgerliga värderingar, mångfald, demokratisk legitimitet och ökad insyn. Folkligt förnuft i all ära, men sådant kan som bekant även vara kryddat med fördomar, intolerans och rasism.

Och på vilket sätt ökar nämndemän insynen i rättsprocessen, när de är förbjudna att yppa ett ord om vad som har sagts under rättens överläggningar?

Det historiska argumentet har jag också hört till leda. Men det argumentet är faktiskt väldigt svagt. I städerna har rättsskipningen i alla tider varit förbehållen yrkesdomare, ända fram till mitten av 1900-talet. Nämndemannasystemet är historiskt förknippat med bondesamhället. Och hur mycket av bondesamhället har vi egentligen kvar i dag?

Nämndemannainstitutet lär inte avskaffas under den här mandatperioden. Men som jag har framhållit när riksdagen i början av året debatterade frågan - jag är nöjd om jag kan hjälpa riksdagens ledamöter att få upp ögonen för det orimliga med en ordning där juridiskt oskolade lekmän, främlingsfientliga eller inte, sätter sig till doms över oss andra.

Avslutningsvis: ***En modernare rättegång (EMR) – större krav på nämndemännen – minskad rättssäkerhet?***

Mitt svar på den här frågan som är ämnet för dagen, kan bara bli:

Ja, EMR-reformen har minskat rättssäkerheten, och att ansvaret för dömandet numera vilar ännu tyngre på de juridiskt oskolade lekmannadomarna i tingsrätterna, gör inte saken bättre.

Tack

**Ett axplock artiklar mm inför Stiftelsen Rättsstatens Vänners seminarium 2 maj 2011
"Modernare rättegång – större krav på nämndemännen – minskad rättssäkerhet?"**

Rättvisans lotteri

DN Ledare 2010-06-04

<http://www.dn.se/ledare/huvudledare/rattvisans-lotteri>

Juristerna måste våga hävda sig gentemot poliserna

Dagens Juridik 2011-04-04

Stefan Wahlberg, TV-producent och journalist med inriktning på rättsfrågor

<http://www.dagensjuridik.se/2011/04/juristerna-maste-vaga-havda-sig-gentemot-poliserna>

Nämndemännen urholkar förtroendet för domstolar

DN 2011-03-19

Claes Sandgren, innehavare av familjen Söderbergs professur i rättsvetenskap vid Stockholms universitet; kommissionär vid Internationella Juristkommissionen i Genève

<http://www.dn.se/debatt/namndemannen-urholkar-fortroendet-for-domstolar>

Folkligt inflytande i domstolen stör experter

DN 2011-03-22

Mikael Mellqvist, lagman i Gotlands tingsrätt, juris doktor

<http://www.dn.se/debatt/folkligt-inflytande-i-domstolen-stor-expertes>

Utbilda nämndemännen i stället

DN 2011-03-22

Sven Winberg, nämndeman vid Stockholms tingsrätt sedan drygt åtta år

<http://www.dn.se/debatt/utbilda-namndemannen-i-stallet>

Det behövs ingen ny institution för resning

DN 2011-03-22

Thorsten Cars, f d hovrättslagman och docent i processrätt

<http://www.dn.se/debatt/det-behovs-ingen-ny-institution-for-resning>

Inga nämndemän i hovrätten

DN 2011-03-22

Louise Adelborg, vd Jusek och Sven Johannisson, rättspolitisk samordnare Jusek

<http://www.dn.se/debatt/inga-namndeman-i-hovratten>

Hovrätten sover – under tiden rullar videofilmerna”

DN 2011-04-08

Håkan Lavén hovrättslagman i hovrätten för Nedre Norrland. Har tidigare arbetat med lagstiftningsarbete på justitiedepartementet och varit byråchef hos Justitiekanslern.

<http://www.dn.se/debatt/hovratten-sover--under-tiden-rullarvideofilmerna>

Domaren är rasist

Expressen 2011-02-24

Ledarredaktionen

<http://www.expressen.se/ledare/1.2342115/domaren-ar-rasist>

Hon vill lagstifta bort nämndemännen

Dagens Juridik 2010-10-27

Fredrik Olsson, chefredaktör

<http://www.dagensjuridik.se/2010/10/hon-vill-lagstifta-bort-namndemannen>

Ett minskat nämndemannainflytande

Motion till riksdagen 2010/11:Ju223

Maria Abrahamsson, riksdagsledamot (M)

<http://www.riksdagen.se/Webbnav/index.aspx?nid=410&typ=mot&rm=2010/11&bet=Ju223>

Szyber: Hovrätten blir i praktiken högsta instans

Dagens Juridik 2011-04-18

Fredrik Olsson, chefredaktör

<http://www.dagensjuridik.se/2011/04/szyber-hovratten-blir-i-praktiken-hogsta-instans>

Hovrättspresident: Lägg mer krut på PT-argument

InfoTorg Juridik 2011-03-08

Mikael Kindbom, redaktionen

<http://www.infotorgjuridik.se/premium/mittijuridiken/reportage/article160474.ece>

Hovrättspromemoria andas oro över sjunkande ändringsfrekvens

InfoTorg Juridik 2011-03-08

Mikael Kindbom, redaktionen

<http://www.infotorgjuridik.se/premium/mittijuridiken/reportage/article160469.ece>

Nämndemän är en garant för viktig insyn

Kristdemokraten 2011-03-30

Maria Wilhelmsson redaktionen

http://kristdemokraten.se/article.asp?Article_Id=30739

Avskaffa nämndemännen (encore une fois)

Sveriges största juridikblogg 2011-02-24

Mårten Schultz, professor i civilrätt, Uppsala

<http://martenschultz.wordpress.com/2011/02/24/avskaffa-namndemannen-encore-une-fois/>

Ny processordning och slarv sätter rättssäkerheten ur spel

Newsmill 2010-06-04

Nina Ripe

<http://www.newsmill.se/user/ninaripe>

Tolk diskuterade mål med nämndemän

Dagens Juridik 2011-02-02

<http://www.dagensjuridik.se/2011/02/tolk-diskuterade-mal-med-namndeman>

SD-nämndeman får tillbaka jobbet

Nyheter P4 Värmland 2011-04-08

<http://sverigesradio.se/sida/artikel.aspx?programid=93&artikel=4445709>

Genomföra särskilda informationsinsatser i syfte att få till stånd en bredare rekrytering av nämndemän Ju2010/4036/DOM

DV slutrapport 2011-03-14

http://www.hogstodomstolen.se/upload/n%C3%A4mndem%C3%A4n/Slutrapport_rekrytering_namndeman_Ju2010_4036_DOM.pdf

Lagrådsremiss Domstolarnas handläggning av ärenden

Stockholm den 2011-03-30 *Beatrice Ask*

<http://www.sweden.gov.se/sb/d/9636/a/89523>

Proposition 2005/06:180 Ett stärkt nämndemannainstitut

http://www.riksdagen.se/Webbnav/index.aspx?nid=37&dok_id=GT03180

En modernare rättegång - Hovrättsprocessen

http://www.svea.se/Domstolar/sveahovratt/EMR-promemoria_101201.pdf

Informationsinsatser för rekrytering av nämndemän - ett regeringsuppdrag

<http://www.domstol.se/Om-Sveriges-Domstolar/Pressrum/Nyheter-och-pessmeddelanden/Informationsinsatser-for-rekrytering-av-namndeman---ett-regeringsuppdrag/>